

en el conjunt de l'obra si tenim en compte la seva extensió i l'abundantíssim volum de material inclòs, però que tot i així detallo a continuació: דְּבָר en lloc de דְּבָר (p. xvii), el Tetragrama escrit יְהוה en dues ocasions (p. 1) i l'oblit de subratllar les formes verbals en els exemples de les pàgines 50 i 58.

CLARA CARBONELL ORTIZ
Universitat Complutense de Madrid

clarcarb@ucm.es

<https://orcid.org/0000-0002-9173-846X>

Avraham ben Xemu'el ha-Levi IBN KHASDAI. *El príncep i el monjo*. Traducció de l'hebreu de Tessa Calders i Artís. Barcelona: Tres Portals, 2025. 265 p.; 24 cm. ISBN 978-84-128477-0-3.

No fa gaires anys, Tessa Calders i Artís ja ho havia advertit en una entrevista concedida al diari digital de cultura *Núvol*, dins d'aquella sèrie que varen dedicar —i que deu durar encara—, triades amb més o menys encert, a les biblioteques de diferents donasses i homenots del nostre país: cal instituir una col·lecció de clàssics hebreus. L'exemple no havia de ser altre que la col·lecció dels clàssics grecolatins (i algun de cristià) de la Fundació Bernat Metge. Als anys trenta, bé que efímerament, ja havia existit la «Biblioteca Hebraico-Catalana», començada amb Millàs i Vallicrosa, en la qual Calders s'inspiraria força (!) anys després per editar un altre clàssic hebreu: el *Questions de vida*, de Moixé Natan, en traducció de Josep Xavier Muntané. Ja és de plàner, ja, que la que estava cridada a ser una nova col·lecció de clàssics hebreus hagués de tenir una vida encara més curta. I no és pas que aquest país estigui condemnat a veure tots els seus propòsits, per fermes que siguin, tornats en aiguapoll. Queda clar, més aviat, que hem deixat enrere —no sé si de mala gana— el temps de les grans empreses, i que ho hem anat fiant tot d'un temps ençà a la iniciativa dels qui, com els dimoniets del conte d'en Grimm i en Grimm, penquen i treballen, malden i s'afanyen, per evitar de perdre —bou amunt esquella avall, pocs que en tenim— el país sencer. Fragmenta vinga a intentar-ho; la Ela Geminada o Adesiara vinga a no desistir-ne... És clar que el ventall d'interessos d'aquestes editorials és tot un altre i, a canvi d'eixamplar-lo, l'exhaustivitat de les col·leccions se n'ha ressentit. Els clàssics hebreus als quals fèiem referència arriben —quan n'arriben, val a dir que en menys nombre que els d'altres tradicions— amb comptagotes. Però raï, això era de preveure: el rem vol molta braçada i arribar a port molta marra-da. I tanmateix encara hi som, vet aquí el més important.

I aquest any cal llançar els hurres de rigor, bo i saludant l'arribada de l'editorial Tres Portals, que s'ha afegit a l'empresa comuna amb la publicació del *Ben ha-Melekh ve-ha-Nazir* (*El príncep i el monjo*), del jueu català Avraham ben Xemuel ha-Levi ibn Khasdai, en traducció de Calders. En això de les novetats ens hi hem de mirar força. Hem de creure que al nostre país conserven encara una voluntat configuradora, més deixatada, potser, en l'àmbit de la producció escrita d'altres cultures. No tan sols som el que hem sigut, sinó també tot el que en fem, d'aquest llegat. En l'àmbit de la literatura, la producció més contemporània ens ha avesat prou a aquesta feina de recuperació constant. Ha calgut i ens cal posar novament en circulació tot de textos que per naps o per cols (que gairebé podríem dir-ho en castellà, car la culpa la tingueren, tot sovint, els «nabos» i les «coles») varen caure de l'escambell, o en l'oblit, abans d'hora. L'obra de Calders, de bracet ni cal dir-ho amb l'editorial Tres Portals, hem d'entendre-la en relació amb aquesta tirada tan nostra al renovellament. (I no pas, Brossa —que ja el sentim escarnir-nos la veu—, per limitar-nos a viure del passat, sinó per endreçar com cal el nostre camí.) Entesa així, la publicació de l'obra de Khasdai és doblement, o triplement, interessant. Car, u, recuperem, i de fet per segona vegada (la primera recuperació és del 1987, editada per AUSA), un text importantíssim i prou únic, en certa manera, per la seva naturalesa: el catalaníssim «traslladar» no havia fet mai tanta justícia a un artefacte literari. Dos, perquè no són mai suficients els esforços que puguem dedicar a estudiar el fet jueu —estranyíssim, segons com, inconclús i interromput— a les terres catalanes. I tres —l'un amb l'altre—, perquè hem d'insistir-hi cop i recop: hi ha ponts que caldria bastir i ponts que caldria volar. Cap on mirem, o per millor dir, des d'on? I això culturalment i, per tant, políticament: «Cal trepitjar», si se'ns permet mig treure de context (ço és, mig anostrar) una frase de Khasdai, «la parla forana i narrar nosaltres mateixos». I això que, gràcies a Déu, hem sabut veure prou sovint, darrerament perillell de perdre-ho de vista.

L'obra de Khasdai a primera vista no sembla sinó l'obra d'un traductor. És l'adaptació hebrea d'una llegenda que a nosaltres, lectors moderns, ens és prou coneguda, bé que indirectament: la llegenda de Barlaam i Josafat, basada al·trament (n'és una versió, diríem) en la vida de Gautama o Buda, sobretot els anys de joventut. Els astròlegs —per dir-ho curt— vaticinen al rei que el fill li seguirà una vida retirada d'asceta i això l'esfereix i el vexa a tal punt que decideix recloure'l a palau amb totes les comoditats, separat del món i desconexor de les misèries de la vida humana. Tot serà en va, prou que ho sabem. Un bon dia, el fill surt de palau, bé que descobreix tot allò que el pare li havia

volgut amagar i a partir d'aquí cada versió —l'hebrea o l'àrab, l'índia o la cristiana— l'enfila per on vol. La llegenda de Barlaam i Josafat, però, no és pas nova a casa nostra: «Forma part», com diu Calders, «de la important herència que la novellística oriental va transmetre a la literatura europea entre els segles XII i XIII». A Catalunya mateix hi arriba per dos camins diferents (les versions catalanes del *Flos sanctorum* i l'adaptació hebrea de Khasdai). A la introducció hi trobem un repàs de la transmissió de l'obra que, tot i ser breu, ens dona precisament la mena de coneixement que cal posar damunt la taula; és la voluntat configuradora de què parlàvem. Calders en pren peu per defensar el concepte de judaisme català, donada l'homogeneïtat de les zones occitana i catalana, alhora que critica la visió distorsionada que sol presentar més d'un estudiós per la tirada, diguem-ne acrítica per no dir capciosa, a ajustar-se a les estructures polítiques actuals. I bé, què n'hem de dir, que no se sàpiga? Quants d'esforços no hem dedicat a conèixer i aprofundir l'estreta relació entre occitans i catalans? (bé que en aquest cas Calders ho restringeixi a les comunitats jueves d'un costat i de l'altre). D'ençà, almenys nosaltres els actuals, del curt idilli felibrenc. No és pas a la babalà que triem de recuperar unes obres i no unes altres; no és pas sense raó que a l'hora de prologar-les (i això Khasdai ho sabia millor que ningú) posem esment en uns detalls i no en uns altres. Calders —i Tres Portals, naturalment— (re)adreça l'obra a un públic concret, per no dir a un poble concret. I ens en proposa una lectura que, si més no pel que fa a aquest aspecte, té un caràcter clarament polèmic: no ens hi juguem tan solament el coneixement de les coses tal com són, com és ara el nostre passat jueu, sinó el nostre paper com a coneixedors. Llegir una obra és rebre-la, acollir-la. A la cruïlla de les mentalitats —aquella història de què se solia parlar ja fa una bona colla d'anys—, qualsevol obra no és res més que transmissió i ressonàncies. És a dir, recepció, recepció i recepció. La qual cosa ens obliga com a lectors (i recensors) a inclinar-nos adés cap a l'obra, adés cap al lector, ara cap al que «l'obra diu», ara cap al que «n'interpretem», amb el benentès —que nosaltres de fet no compartim— que respondre a la pregunta «què diu realment l'obra?» ens acostarà més fidelment a l'obra com a tal.

Així doncs, dèiem que Khasdai adapta la llegenda de Barlaam i Josafat, traduint-ne una versió prèvia escrita en llengua àrab. La tasca de Khasdai, però, no és una mera tasca de transposició de mots d'una llengua a una altra. Cal recórrer al sentit, com hem dit més amunt, del catalaníssim «traslladar» per fer-nos-en ben bé càrrec. El trasllat de referències i al·lusions ens obliga a parlar més aviat d'una reelaboració pròpia, tant se val si en més o menys grau. A l'obra hi entrelluquem tot de citacions bíbliques (que Calders es cuida de

referir a l'apartat de les notes), però Khasdai renuncia en tot moment a explicitar-les. Amb prou feines hi apareixen noms, ni de personatges ni de llocs, ni tampoc hi trobem esmentats els termes jueu o judaisme. A l'últim només hi queda el solatge d'una espiritualitat religiosa elemental, precisament allò de què Khasdai feia retret als seus contemporanis: d'haver-ho deixat perdre. La qual cosa queda força més clara en aquesta (re)recuperació de Tres Portals que no en la primera edició de l'any 1987, que no recollia —sorprenentment— cap dels dos (o tres) pròlegs que encapçalaven *El príncep i el monjo*: el de l'autor o redactor de l'obra (titulat «Pròleg del redactor»), el del traductor hebreu (titulat «Pròleg del traductor») i, tal vegada, el del traductor àrab (Valle, 1990) (Cordoní, 2015). Parlant de la societat del seu temps, escriu Khasdai: «Molt aviat se separaren del camí dels seus pares, equivocaren el senderol [...] es repenjaren en el guany de l'obra dels seus ancestres i no enaltiren dins del cor la paraula del savi i el seu discurs» (p. 36), o bé: «Els perversos mica en mica han anat oblidant els proverbis brillants [...]. Tots els poetes han desaparegut [...] i també tots els enigmes, proverbis i cançons al·legòrics i de doble sentit» (p. 38). El llibre va tenir una àmplia difusió entre la població jueva, considerat com era, ja no una peça literària, sinó un text d'instrucció. Quant a això darrer, és interessant remarcar el títol que Khasdai, segons que diu ell mateix al pròleg, va posar a l'obra: «Alliberament i redempció» (p. 40). Pot ben ser que el títol no fes forat, però és un xic de doldre que no se'n digui gran cosa a la introducció.

L'adaptació de Khasdai de la llegenda de Barlaam i Josafat encara va més enllà. A diferència de la faula original de la vida de Buda, la descoberta del món exterior per part del fill del rei (el Ben ha-Melekh) no el porta a convertir-se en un asceta. A *El príncep i el monjo*, el fill del rei coneix un monjo, o un asceta, en una d'aquestes sortides fora del palau on és reclòs. Anys abans, el rei havia fet expulsar els monjos de tot el regne, recelós de llur religió i llur monaquisme —contraris al culte dels ídols (capítol v, p. 82)—. És aquest monjo que instruirà el fill del rei, capítol rere capítol, en el menyspreu d'aquest temps dolent (p. 57), que convé que tot home injuriï, maleeixi i insulti, bo i preparant-lo per a l'excel·lència del món venidor (p. 66). De manera que, exceptuats els primers capítols de l'obra, dedicats a descriure o a informar-nos sobre la situació dels monjos o els ascetes al regne —i que il·lustra prou bé l'actitud que Khasdai devia voler recriminar a la comunitat jueva del seu temps—, la resta (gairebé) de l'obra consisteix en un encadenament d'episodis o narracions, prou independents els uns dels altres, i que són plens de paràboles, a vegades del monjo mateix, d'altres de poetes o de savis, referits sempre

sense nom. El contingut i la composició de l'obra, escrita amb prosa rimada (una tècnica que els àrabs anomenen *maqama*) i amb ritme paral·lelístic, la tornen un xic críptica per al lector modern, poc avesat a la iteració i —també, mal ens està el dir-ho— a les al·lusions bíbliques. I tanmateix quina expressivitat i que arriba a commoure (en el sentit de sotragar-nos): «Vaig trobar la seva vida, mort; la seva riquesa, pobresa; la seva alegria, dol; la seva abundància, fam; la seva salut, malaltia; la seva força, debilitat; la seva glòria, ignomínia. I com no ha de ser la vida, mort? L'home se'n va cap a la mort. Està segur de la mort i dubta de la vida» (p. 52). O també, continuant amb aquests jocs de contraris que Khasdai té tan apamats: «I com no ha de ser la seva sacietat, gana» (p. 54). Malgrat tot, la prosa de Khasdai és tan suggeridora i prenyada de sentit que aviat un comença a veure's les orelles i, com bé deia Tísner al pròleg de *Paraules d'Opòton el Vell*, tan avesats a la corrupció de la parla ciutadana, ens admirem de l'ús de la paràbola en la parla corrent, tan planera com una frase feta.

A dir veritat, la paraula vertebra l'obra sencera. «Digué l'home: “Jo sé lligar les paraules, i corregir l'equivocació de les dites”» (p. 71). La terra maleïda i el temps dolent han pervertit tot el que és recte; no es troba paraula digna en aquest món capgirat (p. 75), que ja no es recorda de les paràboles ni dels enigmes dels savis i els poetes. La paraula digna l'ha substituïda la mentida del mentider: «El mentider robarà el teu pensament» (p. 74). *El príncep i el monjo* faria goig, verament, a qualsevol lector de filosofia. A estones fa l'efecte d'estar llegint l'anvers de la *Genealogia de la moral* de Friedrich Nietzsche: com si assistíssim, ja ens dispensaran una intromissió tan extemporània, al naixement de l'ideal ascètic i al capgirament dels valors. El que els del culte dels ídols anomenen bo, els monjos ho anomenen pervers: «I com no ha de ser el seu honor vergonya?» (p. 56). El món veritable no és pas aquest, ans l'altre! «El consol de l'intelligent en tot allò que passa consisteix en dues coses: una, la seva alegria en allò que li queda; i la segona, l'esperança d'alliberar-se del que li succeirà» (p. 80). Certament, hi ha llibres que cal llegir acarats l'un amb l'altre.

El fill del rei ha d'alliberar-se i per alliberar-se ha d'entendre, i això, abans de tot, s'aconsegueix a través de la paraula: «L'he menyspreada [la terra maleïda, aquest món] perquè l'he coneguda» (p. 63). Que no fa pensar tot això, posats a establir lligams i referències, en el començament de *L'emigració d'Abraham*, del filòsof jueu Filó d'Alexandria?: «I el Senyor digué a Abraham: deixa la teva terra, els teus parents i la casa del teu pare, i ves a la terra que et mostraré.»

Filó prossegueix i explica que la terra és símbol del cos; els parents, de la sensació, i la casa del pare, de la paraula. Tant hi fa: acarat amb el text de

Khasdai, podem moure'ns d'un esglaó interpretatiu a l'altre, i viceversa. Que potser no intenta el monjo desdir el fill del rei de preocupar-se massa pels plaers del cos? Que potser no l'esperona a desentendre's d'aquest món i esguardar el vertader? I que potser no fa per manera de sostreure'l a la influència del seu pare, però també de la paraula paterna? Diu el pare, el rei: «Fill meu, inclina la teva orella a la veritat del que havia meditat i escolta les amonestacions de la meva llengua» (p. 88). El príncep ha d'apartar-se'n tant com pugui —de la terra i el cos; dels parents i la sensació; de la casa del pare i la seva paraula— per abandonar finalment «aquesta meva sepultura» (p. 91), tant es confonen —capgirats com estan— vida i mort. Vet aquí el socors que dona l'home intel·ligent i de llengua pura (p. 95).

En definitiva, en podríem cantar totes les excel·lències que volguéssim que no ens les acabariem. Així i tot, no ens sabem estar de fer una al·lusió, val a dir que brevíssima, a algun dels aspectes negatius de l'edició. En primer lloc, una certa manca de revisió del text i dels errors ortogràfics, de picatge sens dubte la majoria: «l'afaga» (p. 56), «afagar» (p. 57), «l'he afagat» (p. 63); «fecin allunyar» (p. 67), «per donar-li» (p. 58) o «i *li* va jurar, i *li* va assegurar» (p. 87) on hauria de dir-hi *li ho*; «treurà» (p. 97), substantius acabats en *-tat* en lloc de *-dat* (tot i que en aquest cas ho aprovem); l'ús constant del verb *lliurar-se* («no es lliuraria del furor del rei», p. 190; «del meu treball m'he lliurat», p. 192) en lloc de *alliberar-se* o *deslliurar-se*, i un més aviat llarg etcètera. Els altres inconvenients que hi veiem són força més matisats. Potser hauria sigut interessant no reduir tant l'extensió de la introducció: l'anàlisi de la situació de la comunitat jueva a Catalunya i Occitània i la crítica que Khasdai en vol fer —a manca d'un context més aprofundit— queda un xic despenjada, per no dir preterida, i és difícil fer-se càrrec del paper que va tenir la seva obra, també en relació amb les altres. Això, però, pot entendre's ben bé. En aquest país *patit* (que diria en Casasses) nostre, la línia que separa la producció acadèmica de l'adreçada al públic general, i per tant pensada per ser divulgada, és tan prima que és difícil de satisfer al mateix temps dues demandes tan diferents. En certa manera, tot això té a veure amb la qüestió de la recepció, tal com l'hem plantejada al començament. La mena de recepció que volem o podem fer d'una obra acaba determinant la mena de lector que tindrem. Aquesta situació nostra —potser no som *prou* per produir i consumir en tots dos àmbits— ens obliga a gronxar-nos ara cap a una recepció il·lustrada, adés cap a una recepció —no ens ho agafin per la punta que crema— tastaolletes. Quant a això, Tres Portals —com qui diu un quatre cantons, una cruïlla de diferents tradicions— haurà de vigilar de no caure en el simple exotisme: l'obra ha de

ressonar, més que no pas impressionar. Que la raresa colpidora de les obres que ens oferiran no ens privi de comprendre-les. Vet aquí, potser, el més gran perill, si s'hi val a dir-ne així.

Acabem-ho. *El príncep i el monjo* ens descriu, al capdavant, una conversió. El fill del rei, guiat pels ensenyaments de l'asceta, abandona de mica en mica aquest món i la paraula capgirada. A l'hora definitiva, però, el monjo no li permetrà de deixar el palau i afegir-se al camí dels ascetes i el monaquisme. El fill del rei té el deure de governar, i caldrà que governi el dia que haurà de succeir el seu pare. El raonament que hi ha darrere de tot això és un xic fosc —el monjo l'hi presenta a través d'una paràbola segons la qual no és bo de voler beneficiar-se amb allò que no es coneix, és a dir, dedicant-nos a una professió que no és la nostra. L'explicació que en fa Calders a l'acabament de la introducció tal vegada ens ajudarà a posar en clar el desenllaç de la relació entre el príncep i el monjo. (És difícil, d'altra banda, des de la filosofia, retenir-se d'emparentar la qüestió de la saviesa i el govern —és a dir, el paper del coneixement en la política— tal com es mig tracta aquí amb les coses que en diuen altres filòsofs com Plató o fins i tot Thomas More!) La darrera conversa que tenen (capítols xxxii-xxxv) gira al voltant d'una qüestió força diferent; prou diferent, segons sembla, per deixar de fer servir la prosa rimada i tot. La inclusió de tres capítols (els darrers del llibre) eminentment filosòfics constitueix la prova definitiva de l'originalitat de l'obra de Khasdai. Encara és l'hora que s'hagi d'aclarir el veritable origen dels textos que dedica a la diversitat dels éssers vius i a la teoria neoplatònica de les intel·ligències separades. El que és segur, però, és que l'obra satisfarà lectors de tota mena i estudiosos de diferents disciplines, sia la història de les religions, sia la història de la filosofia. I si havíem de demanar la lluna, tant de bo que arribi el dia de veure publicats els clàssics hebreus en edicions bilingües. Com a catalans, donem les gràcies per la feina ben feta, i ens n'anem a casa convençuts de bastir els ponts que hem de bastir i de dir el món en la nostra paraula: de dir-lo, entendre'l i reconèixer-lo. El que és ara, posem punt final a aquesta recensió i, prenent peu de l'anònim del fill del príncep de Khasdai, fem d'ell les paraules de Kavafis al poema «La tomba d'Ignasi»:

Que Déu no ho vulgui: aquí no soc aquell Cleó:
que als seus vint-i-vuit anys es passi ratlla.
Soc Ignasi, lector, que molt a retrobar-me
vaig ser lent; així i tot, he viscut deu mesos feliços
en la calma i en la seguretat del Crist.

Bibliografia

CORDONI, C. «*The Book of the Prince and the Ascetic* and the transmission of wisdom». *Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes*, 29 (2015), p. 43-69.

FILÓ D'ALEXANDRIA. *La creació del món i altres escrits*. Barcelona: Laia, 1983.

KAVAFIS, Konstandinos P. *Poemes***. Traduïts i anotats per Carles Riba. Pròleg d'Alexis E. Solà. Barcelona: Curial, 1980.

VALLE, C. del. «Reseña de libros». *Sefarad*, 50 (2) (1990), p. 483-485.

ELOI BUSQUETS
Universitat de Girona
embusquets@gmail.com